

A TARTALOM SZERVEZÉSE BESZÉDHELYZETEKBN. TÁRSALGÁS-ÉRTELMEZÉSEK

Tematika: a beszédesemény szerveződése a társalgásban, a beszélő hozzájárulása a társalgáshoz; a helyzetorientált beszédhelyzet, a beszédesemény szerveződése, a beszélgetés helyzetértelmező stratégiái; témaorientált beszédhelyzet, a beszédtema tartalmi szerkezetének kimerítése.

Terminológia: a kihallgató, a beszélgetés közös platformja, az együttműködés alapelve.

Az én megjelenése és megjelenítése a társalgásban

Évtizedek óta naponta két alkalommal töltök 45-45 percet ismeretlen, mindig más emberek társaságában. Fiatalok és idősek, férfiak és nők, iskolások, egyetemisták, tanárok, hivatalnokok, munkások, románok és magyarok, alkalmi felállásban, egymást váltogatva. Egyetlen közös szándékuk van: eljutni a megyeközpontba, majd onnan hazajutni. A két pont közötti út számukra a non-lieu. A turizmussal szemben az utazás ebben az esetben nem cél, hanem kényszercselekvés, amelyen túllenni akarnak. Amikor utaznak, kilépnek a társadalmi kontextusukból: felfüggesztik nevüket, szerepüket, státusukat.³⁷⁴ Általában nem ismerik és nem is számítják számon tartani egymást, nem kívánnak ismeretséget kötni, azaz beágyazódni egymás szociális hálójába. Ennek ellenére ebben a sajátos helyzetben is beszélgetést kezdeményeznek, s bizonyos mértékben általában mindenki részt vesz benne.

Az előbbi fejezetekben említett beszélőközösségek olyan személyekből szerveződnek, akik ugyanabban a világban élnek, ismerik a kommunikáció kódját, az interakció forgatókönyvét, akik a beszélgetéssel megoldanak egy helyzetet, információt cserélnek vagy dolgoznak fel. S ehhez vagy az a feltétel szükséges, hogy ismerjék vagy megismerjék a beszélgetés által megidézett mögöttes világot, a beszélgetésben érvényesített beleértési tartományokat, vagy az a szándék, hogy a beszélgetésben megszülető konszenzusokat a továbbiakban számon tartsák és érvényesítsék.

Ez a helyzet viszont más, s ezért érvényes a kérdés: tudnak-e beszélgetni, és miről beszélget(het)nek az egymást nem ismerő emberek? Mihail M. Bahtyin szerint a világ és az élet legáltalánosabb, stabil és konstans elemeiről, arról, ami két idegen személy számára is evidens és közös. Például – buszmegállóban várakozva – az időjárásról (Bahtyin 1985: 22.)

---

³⁷⁴ A kontextualizált individuum a francia szociológia terminusa (Boudon 1990). Jelentése: az egyén az interakciókban társadalmi szerepéből kifolyólag cselekszik.

Beszédesemények, beszédtemák: példák

Bármennyit töprengek, nem tudok olyan témát megnevezni, amiről ne hallottam volna utazás közben.

2008. október 1-jén ködös, hideg, őszi eső volt, olyan idő, amikor az ember szívesen kapaszkodik baráti szavakba. Talán a sofőr is ezt érezte, amikor megállt. Ketten szálltunk be, a kocsni indult. Kolozsvár szélén tartottunk, amikor útitársunk felzokogott. 61 éves asszony volt, egy közeli faluból. Városi munkahelyről vonult nyugdíjba. Gyermekei kirepültek a házból. Életében és környezetében évek óta olyan boldog nyugalom honolt, amelyet csupán elképzelni lehet. A kórházból jött, szervezetében aznap azonosították a rákot. A rosszindulatú daganatot, ahogy mondani szokták. Mit lehet egy idegen, újdonsült halálraítéltnak mondani? Azt, hogy mindenkire ez vár, hogy örülni kell a hátralévő időnek, s hogy van gondviselés. A fiatal sofőr is jószándékúan állt elő a maga betegségével.

2013. június 20. A taxi kolozsvári virágárosoknak szállított árut. A sofőr 50 év körüli, korábban gyárban dolgozott Kolozsvárt.

A pusztaszentmártoni tavak körül tört ki, patetikusan. Milyen szép ország a miénk, mennyi az érték benne: erdő, olaj, só, termásvíz, hegyek, tenger. S mindezt elherdálták. Egy olasz vállalkozónak dolgozott négy évig. Ő mondta, hogy Románia nem becsüli meg azt, amit készen kapott. Az olaszok a sziklán is paradicsomot termesztnek. A krumplit a lengyelektől vesszük, a virágot a hollandoktól, a veteményt a törököktől. Az inkompetencia és a korrupció vezetett ide. A politikusok elfogadták azt, hogy Románia Európa piaca legyen.

2017. január 12. A MedCenter laboratórium szolgálati kocsija állt meg Kolozsvárt, egyedül szálltam be. 40 év felé közelített a sofőr. Ő telefonált, én átnéztem egy könyvet. A Felek után mindketten „felszabadultunk”. A rádió segített. A tegnapi nyhe hóhullás volt. Az interaktív műsorban egy szatmári telefonáló tréfásan mondta, hogy évek után először havazott a városban. Ő arra kéri a hatóságokat, hogy ne nyúljanak az utcákra telepedett félcentis hóhoz. Örülni akarnak annak, hogy újra havat láthatnak.

A sofőr ehhez kapcsolódva indított. Az utóbbi napok meteorológiai helyzetének oppozícióját tette szóvá. Dél-Kelet-Románia a bőséges havazás következményeivel küszködik, Erdélyben a havat igényeljük. „Barátai” vannak a hóeltakarításnál. A Borgói-hágó környékén hetes szolgálatot teljesítenek sürgősségi rezsimben, amit jobban fizetnek. Örülnek, ha hullni kezd a hó. Egy kávézóban megvárják, hogy a bőséges havazás miatt elakadjon a forgalom, utána mennek ki az útra. Az elakadt teherszállító kocsik határidőre szállítanak. Mindenik sofőr mentőövként kapaszkodik az előbukkanó mentőalakulatba, szívesen hoznak anyagi áldozatot is. S így a „barátok” a sürgősségi hét alatt 2-3 fizetéssel felérő hálapénzt is begyűjtene. A megemelt fizetés mellett.

2007. szeptember 20. Szolgálati, félteherszállító kocsijára vett fel egy 40 körüli férfi. A Tordai úton behajtott egy mellékutcába, két kollégáját megkeresni. Az udvart gránitkövel rakták ki, ami a város utcáin divatosná vált, s a „hulladékból” a vállalati igazgatóknak is jutott. – A főnök házat finalizáljuk – jelszóval indult a beszámoló, s a vezetői visszaélé-

sek személyes tapasztalatainak regiszterét nyitotta meg. Szerbiában nevelkedett, a jobb élet reményében költözött Kolozsvárra. Családot alapított, megtanulta a román nyelvet, a romániai szabályokat. A nyelvbe bele-belevétett a beszédbe; szerb származása révén máig jogot érez a törvények kívülről való megítéléséhez. 1999. december 16–17-én az erdészei vállalat részéről 280 karácsonyfát szállított le Bukarestbe, felelős beosztású személyeknek. A csemeték mindenikén a címzett neve szerepelt. S mellette sajt és pálinka. A vállalat ajándékként. Iskoláskorú gyermekét Kolozsvárt központi iskolába kívánta iratni. A beiratkozás megtörtént, ám napokkal később az igazgatónő behívatta: nem felelnek meg a felvétel követelményeinek. Az eset abba az új helyzetbe illeszkedik, amelyben a központi iskolák a túljelentkezés miatt a legelőnyösebb családi háttérrel rendelkező gyerekeket választják ki. A család jobbnak látta visszaköltöztetni a gyereket a negyedbeli iskolába, s angoltanárt, magántanárt fogadtak mellé. A pénzét a gyermek előrehaladásába fekteti, nem az iskolát támogatja vele.

2015. május 6. Hárman ülünk a kocsiban. Az 55 év körüli férfi édesapját volt a kórházban elhelyezni. Műtetre kellett előkészíteni. A csúszópénzt a főorvos zsebébe tette betegfelvételkor. Az orvos alkalmat talált arra, hogy figyelmeztesse: az összeget meg kell kétszerezni, a másik felét borítékban a szekrényébe tegye, ruhái közé.

2011. szeptember 25. Gondolataimmal voltam elfoglalva, nem észleltem a beszélgetés kezdetét. A Felekről ereszkedve az anyósülésre ült nő valamiért kijelentette, hogy már lánykorában azért imádkozott istenhez, hogy kicsapongó és iszákos ne legyen. Innen indult kettejük között az a beszélgetés, amit rólam, a hátsó ülés utasáról tudomást nem véve folytattak. A vezető 50-60 közötti férfi, utasa 63 éves nő volt.

– És nem is csalta meg soha a férjét? – kérdezte higgadtan, a kíváncsiskodás látható szándéka nélkül a férfi.

Nem, pedig a sok kiszállás idején bőven lett volna alkalma. Egész életében az volt az elve, hogy a bűnéért mindenkinek meg kell fizetni.

– Ami örömet okoz, amit az ember szeretetből tesz, az nem bűn – jegyezte meg (most is higgadtan) a férfi.

A nő folytatta: pedig a férje sokszor volt hűtlen hozzá. A szomszédasszonnyal is megcsalta. Éjjel kettőkor ment át hozzá, s mikor visszatért, azt mondta, egy pohár bort fogyasztott a szomszédal. – Neki kell elszámolnia ezért – zárta le a történetet az asszony. Korán is érte a halál. 56 évesen alkoholmérgezésben hunyt el.

A puszta-szentmártoni tavaknál jártunk, közlekedési rendőrök álltak az út szélén. – Pénzre vadásznak – állapították meg mindketten. Az asszony rendőr-történetet adott elő. Egy rendőr egy alkalommal igazságtalanul rótt ki büntetést a férjére. Ő átkot mondott a szemébe: a pénzt gyógyszerre költse, s kocsijának mind a négy kereke hasadjon ki. Fél év múlva találkoztak újra. – Megismer? – kérdezte a rendőr. Bevallotta, hogy az átkot követően kisgyermekét 42 fokban találta, s másnap reggel kocsijának mind a négy kerekét kihalászta. Felhagyott a rendőri szolgálattal.

2016. május 28. Négyen ültünk a kocsiban. A sofőr 40 év körüli férfi, mellette 65 év körüli utas. Nagyenyeden vette fel, távoli ismerősök. Már benne jártak a beszélgetésben.

Az utas a lakodalomról beszélt, hogy ha van kedve, ha nincs az embernek, el kell menni, ha azt akarja, hogy majd viszonzózzák. A meghívottaknak határozottan kell választ adniuk. A fiatalok családjának nem az a kár, ha elutasítják a meghívást, hanem az, ha elfogadják és végül nem vesznek részt. A sofőr vette át a szót. A rokonságában ma lakodalomra kerül sor, s ők is elfogadták a meghívást. Az édesapja azonban váratlanul meghalt, s a megemlékezést (*părăstas*) holnap kellett volna tartani. Emiatt azonban a lakodalomból 16 személy kimaradt volna. Ezért engedélyt kért a paptól, hogy a megemlékezést korábban megtartsák. A *părăstas*t valójában a haláleset 40. napján kellene tartani. Nagyon fontos, mert a halott lelke addig itt bolyong (*bântuie*), s a *părăstas* teszi lehetővé, hogy elinduljon a túlvilág felé (*dezlegare*). A pap azt mondta, hogy ilyen esetben néhány nappal korábban is meg lehet tartani a megemlékezést. Jobb korábban megtartani, mint a 40 nap után. A szertartásnak a 40 napon túlra való elhúzódása a halott lelkének árt. S mint-hogy a tanács alapján a megemlékezést előrehozták, elmehetnek a mai lakodalomba. Fekete gyászruhában (*doliu negru*) vesznek részt a lakodalomban, addig maradnak, amíg a menyasszonypénzt összegyűjtik, és utána távoznak. A mellettem ülő férfi élénken érdeklődött, minthogy az ő családja is megemlékezési szertartásra készül.

Az én megjelenítése a társalgásban

A fenti beszédhelyzetben megszólaló személyek számára a beszédhelyzet lehetővé teszi mind a hallgatást, mind a megszólalást. Ha a megszólalást választják, maguk döntenek el, milyen lesz a társalgáshoz való hozzájárulásuk: kezdeményezik, esetleg irányítják a beszélgetést, érzelmet nyilvánítanak ki, információt közölnek, álláspontot fogalmaznak meg. A példaként választott beszélgetésekben ugyanaz az alaphelyzet ismétlődik: a társalgás mindenik résztvevője az *utas mint idegen*. A beszélőnek nem kell tisztázni a kiletét, nem kell azonosítania a narratív valóság mögött álló külső referenciát, az elmondottaknak a beszédhelyzeten kívül nincs következményük. A társalgás ebben az esetben dekontextualizáció. Nem kontextualizálja sem az egyéneket, sem az elhangzottakat.

Ezekben a beszélgetésekben – ha csak megtehetem – nem veszek részt. A beszédhelyzetben azonban akarva-akaratlanul benne vagyok, s ezzel útitársaim számolnak is: hallgató, pontosabban, mivel nem címzettje vagyok a beszélgetésnek, kihallgató vagyok.³⁷⁵

A kutató mint kihallgató ebben az esetben más – de nem kevésbé fontos – kutatási prioritást állít fel. Egy mobilis társadalom társalgási hajlandóságát és stratégiáit követi. Ebben a sajátos kontextusban feltáruznak a szociális távolságok és szimpátiák, a távolságok érvényesítésének és áthidalásának technikái, a társalgásvezetés stratégiái. A rögtönzött beszélgetések a mindennapi életnek az egyének által érzékelt aktualitásait, az aktua-

³⁷⁵ A beszédaktusnak a beszélő, a címzett és a hallgatók mellett negyedik résztvevője is lehet, a *kihallgató*. Amennyiben a beszélő számol a kihallgató létezésével, ez utóbbi az *ismert kihallgató*. Amennyiben a beszélő nem ismeri a kihallgatót, vagy nincs tudomása létezéséről, a kihallgató *ismeretlen kihallgató* (Clark–Carlson 1997: 135).

litások megjelenítésének diszkurzív formáit, az aktualitások által mobilizált érzelmi reakciókat és érvelési logikákat érvényesítik. A kérdés az, hogy mi minden kerülhet szóba két, egymást nem ismerő személy között, azaz hol vannak a határok és a hidak két személy között a társalgási helyzetben.

Ennek a beszédhelyzetnek az értelmezésében Dell Hymes neve helyett az etnometodológiát érvényesítő Erving Goffmann-t kell említeni. Goffmann szerint az egyénnek a társalgáshoz való hozzájárulása egyúttal a társadalom működéséhez való hozzájárulás, a társalgás mint cselekvés és mint információáramoltás révén. Egyúttal a szociális hálóban láthatóvá teszi önmagát. Ezért a viselkedése nem forgatókönyvet, hanem stratégiát követ. A megközelítés sajátossága az, hogy az egyént színházi nézőpontból közelíti meg; eszerint a kommunikáció dramaturgiai elvek alapján folyik. A mindennapi élet színpad, ahol az én „előadja” magát, és figyeli a hatást (Goffmann 1999: 11).

Ha a szociolingvisztika (nyelv)filozófiával, szociológiával és nyelvészettel érintkező kutatásait követjük, arra vagyunk kíváncsiak, „hogyan hangoljuk össze viselkedésünket a társalgás során, milyen módon befolyásoljuk egymást, irányítunk, hízelgünk, engedelmeskedünk a társalgás keretében s annak segítségével” (Pléh 2012: 8). Az elemzésekben láthatóvá válnak az együttélés szabályai, „a hatalom játéka”, a „rejtett emberi tényezők”, „meg sem fogalmazott hallgatóságos szabályszerűsége” (Pléh 2012: 8–12). A felvetődő kérdések a beszélőváltás és a megszólítás mint „beállítási rendszer” szabályai; a társalgás stratégiái és a megnyilatkozások elrendeződése; az udvariasság gesztusai; a nemi különbségek érvényesülése és sztereotípiái; a beszélgetés feszültségei és zavarai.

Az említett társalgási helyzetben minden esetben ismeretlen felnőttek vannak jelen. A 25-30 év alatti fiatalok, s különösen a fiatal nők nem szólalnak meg. Hallgatnak a felnőtt értelmiségiek (tanár, mérnök) is. A társalgásban való részvétel önkéntességi alapon zajlik. Az, hogy utazás során általában valaki megtöri a csendet, kezdeményezi a megszólalást, azt bizonyítja, hogy az emberekben benne van a megszólalási kényszer vagy vágy: az utazás a meg nem hallgatott / elhallgattatott személyeknek nyit megszólalási lehetőséget. Mit szeretne elmondani az ember? Azt, amit tud, amit hallott, ami a véleménye, ami érzelmre indította, ami frusztrálja.

Mi mindent szolgál a mindennapi társalgás? Általában azt mondhatjuk, hogy a mindennapi élet filozófiáját, szemléletét és hangulatát jeleníti meg, tematizálja. A beszélők szívesen zárkoznak fel a média küszöbtemáihoz. Ezzel a világban való jártasságukat is bizonyítani vélik: ismerik a világot, tájékozottak a világ történéseiről. A hírekben való jártasság kedvező fénybe állítja őket, kiemeli privát világukból. A média hírek egy-két napon keresztül lekötik a figyelmet, beépülnek a mindennapi diskurzusokba, közszereplőket, eszméket és érvelési logikákat telepítenek a diskurzusba. A beszélgetésekben a médiából szerzett tájékozottságot később is kamatoztatni lehet, a megdöbbentő esetek felelegetésével (politikusok, orvosok korrumpáltak, a fiatalok szórakozási szokásai, az iskolai állapotok anarchikusak voltak, az ügyintézés bürokratikusak voltak). Az emberek szívesen ismétlik az újságírók, közéleti személyiségek, munkahelyi tekintélyes személyek véleményét, de ugyanilyen szívesen szállnak vitába vele. Néha hivalkodóan hangoztatják azt, hogy kihez

zárkóznak fel, kit idéznek vagy kinek mondanak ellent, máskor pedig elhallgatják értesülésük és álláspontjuk forrását. Gyakori a politikai tájékozottság felhasználása, az országos és a helyi politikai elit inkompetenciájának és korrupt voltának példázása, anélkül azonban, hogy egy pártideológia kontextusába ágyazódna. A másik ismétlődő témakörbe tartoznak az intézményekben szerzett személyes tapasztalatok. Közülük első helyen állnak a kórházi tapasztalatok, majd a törvényszéki, adóhivatali élmények. Általában a sérelem, az intézmény általi megaláztatás, elhanyagoltság tematizálódik. A beszélők szívesen osztják meg emlékeit is. A külföldi vendégmunka, a sikeres vállalkozás, a gyermekek sikere, a családtagokat ért betegség minden cenzúra nélkül idéződik fel.³⁷⁶

A mindennapi társalgás több szempontból benefikus és pragmatikus hatású. Biztosítja a kibeszélés, az önkifejezés, a vélemények megfogalmazásának, összefoglalóan az önérvényesítés, az önreprezentáció, a narratív beágyazódás lehetőségét. A mindennapi társalgás során a beszélő gyakran vesz elégtételt az őt ért sérelmekért. Ezt a társalgás pozitívan befolyásolja: ellentetés általában nem hangzik el, a beszélgetésben résztvevők kíváncsian követik az előadást, s hasonló élményekkel erősítik meg a beszélőt. Ha mégis ellentetés követi megszólalását, ez is benefikus hatású: tanúsítja az érdeklődést, s a beszélő számára lehetővé teszi álláspontja kifejtését, érvekkel való alátámasztását, a társalgás mezőjében önálló helyet elfoglalnia. A mindennapi társalgás lehetővé teszi az identitás gyakorlását, érvényesítését, a szociális mezőben és a kognitív szférában való tájékozódást, a privát világot, a másik ember világa, a nagyvilág összekapcsolását.

Helyzetorientált beszédesemény

A beszédhelyzet

Románia az 1980-as évek elején kezdte törleszteni külföldi adósságait, s ennek következtében hirtelen labilissá vált a lakosság létszükségleti cikkekkel való ellátása. Az elégtelen mennyiségben eladásra került árucikkek beszerzését a vásárlók sorban állással igyekeztek megszerezni. A sorban állás tehát az egyetlen – az eredményt azonban nem garantáló – cselekvési alternatívaként működött. Hogy szükség volt rá, azt bizonyítja az, hogy hirtelen az egész ország területén elterjedt (tehát a lakosság által elfogadott) cselekvésformává vált, s továbbá az is, hogy rövid időn belül standard minta szabályozta.

A sor figyelemfelhívó, konatív funkcióval rendelkezik. Egy település lakójának az üzlet előtti emborsor látványa adta tudtára, hogy valamilyen – továbbá pedig, hogy milyen – árucikk „osztása” zajlik vagy esedékes. A sor a társadalmi rétegzettséget is tükrözi. A lakosság a vásárlási igényeinek megfelelően alkalmi csoportszerveződés részese lesz. Né-

³⁷⁶ Martin Lyons a személyes tapasztalatok exponálását a társadalmi beágyazatlanságból eredezteti (Lyons 2001).

hány általános árucikktől (hús, kenyér, cigaretta, szappan, WC-papír) eltekintve, a vásárlási szándék korok, nemek, érdeklődési körök, vagyoni rétegek szerinti opciót jelez. Pl. a harisnya, alsónemű a nők, a tinta, tollbetét, tanszer az iskolások, a könyv az értelmiségiek, a benzín a kocsitulajdonosok „státusszimbóluma”.

A sor alkalmilag, és ugyanakkor irányítottan szerveződik. Az irányító önkéntesen vállalkozik a szerepre. Határozott fellépéssel, fizikai erővel, fejlett beszédkészséggel kell rendelkeznie. A sor formálódásától kezdve kialakítja és működteti szerepét, és ennek megfelelően koherensen viselkedik a belső devianciával (rendbontók) és a külső agresszióval (betolakodók, üzletfelelős, kiszolgálók) szemben.

1–2. Sorbanállás a kommunista Romániában (Internetes forrás)

A sor az árukészlet kimerüléséig működik csoportként. A betolakodók ellen madzaggal körbekerítette magát. A madzgot a járókelők felőli peremen állók tartják kifeszítve, végét a sorba utolsónak beállók stafétaként adják egymásnak. A szükséghelyzet megszűnése (az áru megszerzése, a készlet kimerülése) az egyént feloldja a csoporttal szembeni elköteleződése alól.

A beszédhelyzet fázisai • Az alábbi adatfelvétel 1982 nyarán, a „kenyérsorban” történt.

A sorban állás időtartama különböző tényezők függvénye (az áru érkezési ideje, a kiszolgálók száma, hajlandósága, az áru típusa, a vásárlók fegyelmezettsége stb.). A kiszolgálás megkezdéséhez viszonyítva minden sor élettartamában két szakasz különül el: a szervezés, a felállás és a kiszolgálás, a bevásárlás lefolyása. Ez a tagolódás a beszédhelyzetre is érvényes.

Az előkészítő fázis interperszonális beszédkapcsolatokban valósul meg. Az egyén ebben a fázisban méri be környezetét, s fogadtatja el magát a csoport tagjaként. A beszélgetés a kisebb-nagyobb szünetek ellenére folyamatos. Aktuális témák: a vásárlás esélyei (az áru érkezésének várható időpontja, az áru mennyisége, minősége, a kiszolgáló személyzet magatartása, a sorban állók száma), bemutatkozás (munkahely, egészségi állapot, családtagok, a napi tervek, gondok, a család napi étlapja), a beszerzés eredményessége (eredmények, kudarcok, hiányok), aktualitások (az árak ingadozása, az árucikkek minősége, hiánya, tv- és sajtószenzációk, balesetek, halálesetek, időjárás). Külső hatásra olykor a teljes csoport ugyanazt a témát tárgyalja. Pl. egy külföldi kocsiból a sor felé elkattintott fényképezőgép, deviáns viselkedés (támolygó részeg, hangoskodó, kihívó öltözetű fiatalok) általános reakciót kényszerítenek ki a csoportból.

Az idő teltével az interperszonális kapcsolatok kiscsoportok közötti társalgásba torkollnak. E kapcsolatok dimenziója a normálhangerő vételének határáig tágul. Ezzel párhuzamosan a felállásban is változás következik be. Az egy beszélőközösségbe tartozók párhuzamos sorokban vagy körben egymás felé fordulnak. A beszédesemény lehet spontán vagy irányított. Ez utóbbi esetben egy személy egymás után veti fel a témákat, lazán irányítja a beszélgetést, következtetéseket von le. Általános, személytelen, közérdekű témák kerülnek sorra. Pl. a város neves személyiségei (előljárók, politikusok, orvosok), városok, országok, etnikumok, továbbá a múlt–jelen összehasonlítása, utazási élmények, háborúval, betegségekkel, bevásárlással kapcsolatos történetek. Olykor az is előfordul, hogy két csoport irányítója között indul valamilyen vita. Ilyenkor a hallgatóság meggyőződése szerint csatlakozik egyik vagy másik félhez. A hangulat frissítése érdekében a beszélgetés irányítója kívülállót is párbeszédre provokálhat. Pl. egy arra haladó személytől érdeklődik közérdekű téma felől (más árucikk beszerezhetősége, máshol vásárolt kenyér minősége).

A sorban elfoglalt hely tisztázódása után az egyén a második fázis időintervallumát máshol is eltöltheti. Valamelyik szomszédját – általában az utána következőt – megkéri, hogy „tartsa” a sorát, s addig a környéken intézheti a bevásárlást, árnyékba húzódhat, valakivel szóba elegendhet.

A kenyér megérkezése mozgásba hozza a sort. A látótávolságban tartózkodók visszasi-
etnek helyükre, néhány szóval beszámolnak távollétük élményeiről. Felmérik az érkezett
kenyér mennyiségét (elég lesz-e, jut-e mindenkinek), minőségét (fehér, barna; kenyér,
vegni), árát. A második fázisban szerveződött csoportok széttöredeznek 2–3 tagú kiscso-
portokra. A feszültség nő. Megkezdődik a tülekedés. Az életrealóbbak megpróbálják ki-
játszani szomszédaikat, a rendet megszegve előbbre állhatnak, a sorba becsempészik is-
merőseiket, ami szóváltást vagy agresszív fellépést okoz. A kenyér megvásárlásával a cso-
porthoz való tartozás megszűnik.

A témák jellemzése • Habár felülről semmilyen kényszer, szabály nem irányítja a
sorban zajló beszélgetést, a beszédhelyzet elemzése mégis azt bizonyítja, hogy a verbális
viselkedés normához kötött.

Az egyik norma az intellektualitás visszafogottsága vagy teljes hiánya. Az interakci-
ókat zömmel történetek töltik ki. A tér, a beszélőközösség határának nyitottsága, a be-
szélőközösség átmeneti jellege nem teszi lehetővé elvi kérdések felmerülését, tisztázását.
Habár az elhangzottakkal kapcsolatban sokan véleményt nyilvánítanak, véleményükben
konvenciókat, közhelyeket érvényesítenek, magukat és magánvéleményüket nem szolgál-
tatják ki ideiglenes beszédpartnereiknek. Tovább, ha erre sor is kerül, a más állásponton
lévők nem támadnak. A „sor-társ” státus, az azonos helyzetben leledzés nem engedi fel-
színre jönni, realizálódni az ellentéteket, az eltéréseket.

A három fázis beszédtemáinak elemzése azt mutatja, hogy a beszélgetés végig latens
vagy megnevezett bináris oppozíciók mentén ágazik. Erre a gondolkodási sémára a hely-
zet, a jelen helyzetben elfoglalt hely, valamint az identitás meghatározásához, értelmezé-
séhez feltétlenül szükség van. A csoport tagolódásával kapcsolatos, kikövetkeztetett op-
pozíciók a következők.

mi ↔ ők

sorban állók ↔ járókelők (biztosítva van a napi kenyérszükségletük ↔ „szaba-
dok”)

sorban állók ↔ a felsők kasztja (kereskedelemben dolgozók, orvosok; sor nélkül
jutnak kenyérhez)

sorban állók ↔ kiszolgálók (uralják a kenyérbiztosítást, meghatározzák, hány ke-
nyeret kaphat egy személy, gondoskodnak ismerőseikről, tőlük függ, hogy friss,
ehető kenyeret kap-e a vásárló)

sorban állók ↔ a város vezetősége (inkompetenciájukkal sodortak ebbe a hely-
zetbe, sor nélkül jutnak hozzá jó minőségű kenyérhez)

sorban állók ↔ kormány, párt (inkompetensek, magas fizetést vesznek fel; nem
kell sorba állniuk)

sorban állók ↔ külföldiek (könnyebben élnek, mindenük megvan, minőségi árut
fogyasztanak)

sorban állók ↔ falusiak (halmozzák a búzát, miattuk nincs liszt; mégis városról
vásárolnak, elveszik előlünk a keveset is)

sorban állók ↔ **disznótartók** (miattuk nem jut kenyér a fogyasztóknak; az állataikat kenyérrel táplálják)

sorban állók ↔ **rendbontók** (nem is álltak sorba, mégis előttünk, velünk egyszerre akarnak kenyérhez jutni)

A beszélgetés során gyakran bukkan fel az **akkor–most** oppozíció. A két idődimenzió politikai meggyőződés függvényében sorolódik a pozitív vagy negatív értéktartományba. Ugyanilyen alapon érvényesül a **nálunk–külföldön** kategóriapár értéktartalma.

Általában a teljes beszédhelyzetet jellemzi a lineáris témavezetés. Egy körülhatárolt témahorizont elemei additív technikával rendelődnek egymáshoz, laza tematikus, kronológiai asszociációs séma alapján.

Következtetések

A sorban állás szokássá változott, bizonyos anyagi javak adott körülmények között történő optimális beszerzésének szokásává. Kollektív jellegű, amely individuális és kollektív igényt elégített ki. A szokásgyakorlók számára a fenyegetettségben működő, működtetett rend illúzióját nyújtotta. Mind a szokásgyakorlók, mind a kívülállók számára szimbolikus tartalmat is közölt. A sorban állók számára a biztonság élményét nyújtja (a rendezett, fegyelmezett sor „szép sor”). Viselkedési normákat léptet érvénybe, biztosítja a pillanatnyi igény kielégítését.

A szokást kísérő társalgás helyzetfüggő cselekvés, de nem irreleváns. Értelmezi a helyzetet, elviselhetővé teszi a szituációt, feloldja, tompítja a kiszolgáltatottság-élményt. Témahorizontja túllépi a konkrét szituációt, oppozíciórendszere (mások–mi, máshol–itt, régen–most, majdan–most) helyzettudatot alakít ki és alternatív megoldást villant fel.

Témaorientált beszédesemény: az emlékek egyeztetése

A beszédhelyzet

Az alábbi szöveget 1992. május 31-én délután rögzítettem. A beszélgetésre az adatközlő konyhájában került sor. Beszélgetés közben aznap főzött pálinkáját kínálgatta. Részvevők: A. 62 éves férfi, földműves, gyári nyugdíjas; B., A. felesége, 60 éves, földműves; C., A. és B. fia, 39 éves, munkás; D., B. unokaöccse, 41 éves. A beszélgetés témája A. szülői háza egy épületének sorsa. A beszélgetésre a gyűjtő kezdeményezésére került sor. A. és B. részvételével kezdődött, C. és ID. későbbben érkezett s illeszkedett be a beszédhelyzetbe.

A szöveg

Gyűjtő	A.	B.	C.	D.
– Az utca fe- lől azt a kicsi nyárikonyhát mikor bon- tották le?				
	– Ott a kapu mel- lett. Emlékszem rája, az még az izé előtt volt lebont- va, a kollektivizá- lás előtt. De azt hiszem, apám má meg vót halva.			
			– Nem, nem vót meghalva.	
	– Hallgass ide, azt a konyhát, amiko csinálták...			
		– Te hányba születté?		
– Ötvenhét- ben.				
		– Na akkor hogy- ne, a tata halála után, me ha A. emlékszik rájo		
	– Ezt a konyhát anyám csinálto ide a pince tetejire.			
		– Na jó, de ide figyelj...		
	– Apánk azt nem csinálto, nekünk addig más pin- cénk vót.			
– '59-'60- ban, olyan hároméves lehettem, hogyha em- lékszem rája. Akkor még megvót.				

Gyűjtő	A.	B.	C.	D.
	A kapu, a kapu előtt, Sanyiék előtt...			
		– Persze, persze. Igen, meg vót halva tata...		
			– Ahol van Ghițának a kicsi kertje. Az a konyha előtt vót, az a nagy diófa, a Ghițáé.	
		– Meg vót halva, meg vót, a Bolducból, az a... az a..., minek hitták, aki rakta, csinálta....		
	– Dioșannak hitták.			
				– Jó de...
[hangzavar]				
	– Kinn vót az utcáig.			
		– A kapu sarkáná, az utcán vót, mind a ház. Eleje.		
	– Vót egy ablak ki az utca felé s aztán...			
		– Igen, igen s a konyha mellett vót egy pléhfedelű kicsi... a sütőkemencének a hátulja is benne vót...		
	– Igen, igen, félfedelű.			
		– S abba raktak ezt-azt, tudad.		
				– De miko...
	– Te, állj meg, de az lebomlott, azt hiszem, azelőtt bomlott le, me apám még élt...			

Gyűjtő	A.	B.	C.	D.
		– Nem élt, me apád amiko meg vót halva, soha nem felejttem el...		
				– Nem akko...
		– ...Rancsóné, Emi húsleveszt főztek, abba a kicsi konyhába vót a főzés. Miko tata meghalt...		
	– Igaz, a gerendák...			
				– Azé van... [nem érthető]
	– A gerendák, a gerendák...			
		– Nem, nem... Soha e nem felejttem...		
	– A gerendák abbó a konyhábó oda vannak téve...			
		[nem érthető] – Soha e nem felejttem, Mancsi néniék szegények, nyugodjanak... Itt vótak a temetésen...		
[hangzavar; az udvaron lévő diófáról van szó]				
		– Én két tyúkat adtam K. mamának. Hogy, mondam, hogy főzzenek, s híjják Mancsi néniéket a torba is, és akko közbe nem hitták meg se Kálmányékat, se az anyjékat, s akko én szépen hazajöttem s evettem keresztapádnak egy kabátját; és így a gladians bejül leültem egy almafa alá és hallgattam, hogy Balázst prédikálta a pap. Me ecce etemette K. tatát...		

Gyűjtő	A.	B.	C.	D.
	– Egy nap...			
		– Egy nap, igen, etemette K. tatát, s akko oda a pap nem ment a torba, jött egyenesen ide jött, Balázst akko temette.		
– Balázst innen temették?				
		– Igen, igen.		
				– Balázs... Azt mondta Atti, hajtsuk a biciklit, tettük belé a csuszát s esik bé a csusza...
	– Tük akkorák votatak, mind Rózsika né.			
		– Hogyne, akkorák, azé má nagyobbak votak, Sanyiék má menyik votak, kilenc esztendősek.		
	– Kilenc, na kilenc.			
				– Balázs miko meghalt.
– Igen.				
				– Arra jól emlékszem.
			– Atti azt mondta, hogy hajtsuk a biciklit, tettük bé a kerék és a sárvédő közé... tette bé a csuszát. S akko odaállította egyiket, hogy hajtsa, s fedobta a padlásro, a deckához s onnan leesett, éppen Balázsro...	

Gyűjtő	A.	B.	C.	D.
[mindenki nevet]				
	– '63-ba, akko halt meg.			
		– '63-ba halt meg? Édesapám...		
– 62 éves korába, '63-ba.				
		– Igen, na, úghogy... Azé mondam, a konyha akko még megvót, mer emlékszem, hogy ott főztek. Vót a konyha előtt egy eperfa.		
	– A diófa van most a konyha előtt, az az eperfa má ki vót vágvo. Diófa van...			
		– A nagy eperfa, tudja hol vót?		
	– Itt is vót.			
		– A nagy eperfa fenn vót a csűr előtt.		
	– Itt is vót, itt is vót egy eperfa.			
		– Te emléksze, akko, amiko...		
				– Amiko Vajdáék... Vajda... Sanyi, Laji? Vaj melyikek vótak, amelyikek jöttek ide...
[hangzavar]				
		– Gyuri s Sanyi.		
				– Na igen, na, gyermekek, nagyobbak, mind én.
[hangzavar]				
				– Vót hátul a kicsi csűr...

Gyűjtő	A.	B.	C.	D.
		– Szénacsúr.		
				– Aztán ott játszottunk, ott mindenféle.
		– Jaj, hát az Vajda Sanyi vót, itt az iskolábo.		
				– Igen.
		– Itt járt iskolábo.		
	– Ott a ház hátuljábo...			
		– Farkas Margitát szerette nagyon Vajda Sanyi, aztán műk enevztük, hogy Farkas Marci. [nevet]		
			– Feri, a szénászín háto megett vót vagy két gladics, ilyen né, vadfa. Mi vettük a botakat s dobáltuk le az olyan hosszú csóket, s bontattuk ki, s szedtük ki belőle a mézet.	
		– Igen, nyalták.		
				– Nyaltuk a mézet.
			– S mit tudam én, milyen fészkek vótak s melyik mászik fe rájo.	
	– Nem kellett femászni, me nem vót olyan nagy fa az...			
			– Hogy nem vót?	
	– Vótak ákácák...			

A tartalom szerveződése

A beszédhelyzet a sorban állástól eltérően témaorientált. Emiatt az előbb bemutatott helyzetorientált beszédhelyzettől eltérően a tartalom nem lineárisan, a témákat váltva, hanem koncentrikusan, a központi témához vissza-visszatérve szerveződik.

A beszélgetés során a beszélőkre és a szövegre mindvégig két szinkretikus erő hat: egy centripetális, a témát őrző, és egy centrifugális, a témát elhagyó szándék.

A beszélgetés és a szöveg végig a téma felé gravitál. A téma tulajdonképpen vonzatokból épül fel, s mindaddig kohéziós erőként hat, amíg maga köré gyűjt minden lehetséges vonzatot, a beszélők minden lehetséges mondanivalóját. Amikor asszociációs horizontja teljessé válik, kimerül, vonzása megszűnik, s a beszélgetés irányt vált.

A beszélgetést a kis ház lebontásának idejére vonatkozó kérdés indítja el. A téma asszociációs szférája a következő tartalmi elemekből szerveződik:

A ház	helye	a kapu mellett ahol most a veteményes van	
	sajátosságai	kicsi egy ablaka	– az utcára
		mellette sütőkemence	szája a házban pléhfedelű félfedelű
	környéke	előtte eperfa	kivágták a helyében most diófa az udvaron másik eperfa is volt
lebontásának ideje	a gazda halála (1963)	előtt	után – a temetéskor még főztek benne
	a kollektivizálás előtt		
	a gyűjtő születése után		
	az új pince építése előtt		
	a konyha építése előtt	gerendájából épült a konyha építője Dioşan	

Ezzel egyidőben érvényesül a centrifugális erő. Minden megnyilatkozás magában hordozza a témától való eltávolodás szándékát és potenciális lehetőségét. Minden vonzat saját asszociációs szférával, horizonttal rendelkezik, s a centripetális erő függvényében/ellenében megpróbálja önmagát megvalósítani. Mikor a centripetális erő erősödik, a beszélgetés valamelyik vonzat-komponens vonzáskörébe tevődik át.

A beszélgetés során a gazda temetése és a csűr asszociációs szférája olyan tartalmi komponens, amely már részautonómiával rendelkezik, s így a beszélgetés témájának entropiáját növeli.

A gazda temetése	D. 9 éves volt	R. E. főzött	– B. két tyúkot adott
	a kis házban főztek	húsleves	
	a tor	a pap nem vett részt M.-ékat nem hívták meg B. nem maradt a torban	– más temetés miatt a kertből hallgatta Balázs temetési szertartását
A csűr	benne gyermekek játszottak	szomszédok rokonok	Sanyi – F. M.-et szerette Gyuri
	mögötte gladicsiafák	alacsonyok rajtuk fészek termését fogyasztották	

Következtetések

A beszélgetés során a résztvevők elfogadják és alkalmazzák a **felelősség** elvét: figyelemmel kísérik és hatékonyan befolyásolják a szöveg szerveződését. E folyamat során alakul ki a közös **platform**, amely alapján azonos értelmezést alakítanak ki a témáról (Clark–Carlson 1982). Az **együtműködés alapelve** behatárolja a társalgáshoz való hozzájárulásukat; alá kell vetniük magukat a beszélgetés céljának vagy irányának. Hozzájárulásuk a mennyiség, minőség, relevancia és modor szempontjából elemezhető (Grice 1975). S hogy a kijelölt témától mindegyre elhajlanak, az a gondolkodás, az emlékezés és a beszéd természetével indokolható. Mindenik mechanizmus magával hozza, aktualizálja a beszédaktus során a maga implikaturáját.

